

ՎԱՀԷ-ՎԱՀԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԳԷՏԸ

(Բերքահաւաքի երրորդ հատորին առիթով)

Պ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Բերքահաւաքի երրորդ հատորին մէջ, հրատարակուած Պէյ-րութ 1993-ին՝ հարցազրոյցի մը առիթով, հայ գիրի վաստակաւոր մշակ Վահէ-Վահեանն իր գիրի բերքին համար արտայայտած է հետեւեալ բաղձանքը. «Իսկ եթէ շնորհուի ինծի ժամանակ ու միջոց, բաղձանքս է գրադատական կամ՝ միտքի հարցերու շուրջ տեսակէտ պարզող իմ պատրաստ էջերս համախմբել երեք հատորի մէջ, Բերքահաւաք ընդհանուր խորագիրով»⁽¹⁾:

Այդ բաղձանքը իրականացնելու հոգեկան գոհունակութիւնը ապրեցաւ ալեհեր գրագէտը Բերքահաւաքի յաջորդական երեք հատորներուն հրատարակութեամբ՝ 1978, 1987 եւ 1993 տարիներուն, հատորներ, որոնք համադրելով ընդհանրապէս իր խմբագրած Անի գրական ամսագրին (1946-1955) եւ հայ մամուլի տարբեր օրկաններուն մէջ լոյս տեսած գրադատական, գրական տեսութիւններ պարզող, հայ մշակոյթի հին ու նոր արժէքներուն եւ դէմքերուն մասին խոհեր եւ տպաւորութիւններ ձեւակերպող յօդուածներն ու ուսումնասիրութիւնները՝ հայ մտքի սեւեռումին բերին գրականագէտ-գեղագէտ Վահէ-Վահեանը, որ առաւելապէս ճանչցուած ու ծանօթ էր իբր բանաստեղծ:

Մտքի իրագործուած բերք մըն էր Վահէ-Վահեանի գրականագիտական վաստակը, որ իբրեւ մտաւորական անխոնջ ճիգի մը արգասիքը հատորի կամ հատորներու կողքին տակ լոյսի կու գար, նաեւ ծառայելու համար Սփիւռքահայ Գրականութեան ուսումնասիրութեան աղբիւր: Այդ տեսակէտէն մօտեցում մը Բերքահաւաքի երեք հատորներուն կ'արժեւորէ հեղինակին բերած նպաստը սփիւռքահայ գրականագիտական միտքին, որ սակայն Յակոբ Օշականէն եւ Արշակ Զօպանեանէն ետք, չի յատկանշուիր իր կշիռքին ծանրութեամբ: Ո՛չ Օշական, ո՛չ Աղբալեան եւ ո՛չ ալ Ա. Զօպանեան ունեցան բաղդաւորութիւնը ի կենդանութեան իրենց գրականագիտական մտքին բերքահաւաքը կատարելուն իրենց հայեցողութեամբ՝ որոմն ու յարդը

դուրս ձգելու նախանձախնդրութեամբ: Վահէ-Վահեան զոյգ պատեհութիւններու բարիքը ունեցաւ: Նախ՝ իր բերքահաւաքը հրատարակուած տեսնելու եւ ապա՝ զայն իր ճաշակով խմբագրելու: Բայց, այլապէս նպաստաւոր այդ պատեհութիւնը օգտագործուած է ի վնաս շուշուրեան ընծայած այն տուրքին, որ մղած է իր բերքահաւաքը անձամբ խմբագրող հեղինակը՝ իր գրիչէն ելած ամէն գիր ու խօսք փրկելու գրական առատաբանութեամբ, իր հատորներուն մէջ ընդգրկելու շատ մը պարագայական խօսքեր, դէմքեր ու գիրքեր, գրական չահեկանութեամբ չպաշտպանուած յօդուածներ: Բերքահաւաքի մը պահուն, գիրի սերմնացանը յարդն ու որոմը դուրս ձգելու առարկայական խստադատութեամբ պարտ էր մօտենալ բերքին...: Բերքին որակն ու բովանդակութիւնը անպայման կը շահէր: Որովհետեւ կա'ն խօսքեր, ոգեկոչումներ եւ գրութիւններ՝ որոնք իրենց օրին եւ ժամանակին կ'ըսուին, կը գրուին եւ պարագայականին կը նիքով ալ կը մոռցուին: Ընտրութեան ինքնահսկումի զգացողութիւնը տիրապետող չէ եղած Վահէ-Վահեանի բերքահաւաքի պահուն...:

Բերքահաւաքի երրորդ հատորի խմբագրման սկզբունքն ալ չեղած է զինք կանխող երկու հատորներուն բովանդակութեան ոճէն: Առաջին երկու հատորներուն մէջ տիրականը՝ մշակոյթ տարազին տակ մտնող արուեստն ու գրականութիւնն էին, կա'մ անոնց սպասարկու դէմքերը: Անոնց սեւեռումէն կը բխէր Վահէ-Վահեանի ազգային-հասարակական հայեացքը: Մինչդեռ երրորդ հատորին մէջ հրապարակագրականը, ազգային խոհերն ու պարագայական խօսքերը եւ ուղերձներն են բերքահաւաքիին էջերը ծաւալող նիւթերը, որոնք այլապէս չահեկանութենէ զուրկ չեն եւ Վահէ-Վահեանի ազգային-հասարակական աշխարհահայեացքը դրսեւորելու իրենց հանգամանքով կրնային ուրիշ հատոր մը կազմել: Կ'երեւի թէ մէկ կողմէ անոնց դուրս մնալը յաղթահարելու ներքին դժուարութիւնը, միւս կողմէ ուրիշ հատոր մըն ալ կազմելու հեռանկարին հեռաւորութիւնը, բերքին գրական դիմագիծը չպահելու գնով, հարկադրած են նման զիջում մը, այլապէս իր գրական նախանձախնդրութեամբ յայտնի հեղինակէն...: Ուրիշ զիջումի մըն ալ ինքնայօժար պէտք չէ ըլլար Բերքահաւաքի երրորդ հատորի բովանդակութեան ընտրութիւնը: Արդէն հատորի մէջ մտած՝ Յարալէզմբու Հաշտութիւնը, Սովետական Հայաստանի Գրողներու Երկրորդ Համագումարի Ելոյթներն ու տպաւորութիւնները իրենց արգարացիութիւնը չունէին Բերքահաւաքի երրորդ հատորին մաս կազմելու...:

Իսկ ինչ որ Բերքահաւաքի երեք հատորներուն՝ «Դէմքեր հայ մշակոյթի պարունակէն», «Դէմքեր ազգերու գրականութենէն», «Գիրքեր», «Գրական տեսութիւններ եւ գրախօսականներ» եւ «Հար-

ցազրոյցներ»՝ բաժիններէն կը կազմուի իրր տպաւորութիւն կը ցոյցնէ Սփիւռքահայ գրական կեանքին մէջ աւելի քան վաթսուն տարի բեմէն եւ մամուլի էջերէն արտայայտուած գրչի հեղինակաւոր դէմքի մը գրական աշխարհահայեացքը, որ օժտուած էր գեղագիտական իւրայատուկ զգայնութեամբ եւ ճաշակով եւ հիմնաւորուած՝ ազգային եւ միջազգային գրականութիւններէ համադրուած գրականագիտական հմտութեամբ: Հիմնականին մէջ՝ Անիի էջերէն արտայայտուած գրականագէտը իր դատումի եւ գնահատումի խօսքը ըսած է Հայրենիք-Սփիւռք տարածքին վրայ այն բոլոր գիրքերուն, հրատարակութիւններուն, դէմքերուն, երեւոյթներուն եւ շարժումներուն մասին որոնց գեղարուեստական-ընդհանրական արժէքէն, ազգային-հասարակական բովանդակութեան շահեկանութենէն եւ իր իսկ դաւանանքէն թելադրուած ըսելիք ունեցած է, ըսելիք մը, որ չէ վերապահած վաւերական արժէքի մը հանդէպ հիացումի եւ գնահատանքի գեղումներուն հետ, ստուերներուն մատնանշումն ու քննադատական սլաքները: Գրական-մտաւորական պարկեշտութենէ մեկնող դատողութեամբ մը ձաղկած է Սփիւռքահայ գրական կեանքէն ներս յայտնուած այն բոլոր յոռի բարքերը, նախապաշարումները, նեղմտութիւնները, որոնք ժխտական անդրադարձ կ'ունենան գրականութեան ազատ ծաղկումին եւ աննախապաշար դատումին վրայ: Ինք իբր գրականագէտ-քննադատ՝ փորձած է, — գիրքերու մասին իր դատումները վկայ, — մնալ անկողմնակալ դիրքերու վրայ, հակառակ որ կողմի մարդ եւ մտաւորական ըլլալով՝ յանձնառու գրականութեան ջատագովը հանդիսացած է:

Բերքահաւաքի երրորդ հատորին մէջ մէկտեղուած են իր օրին Անի գրական ամսագրին համար առաջնորդող խմբագրականի դեր կատարած հետեւեալ յօդուածները. «Սեմին վրայ», «Յառաջապահ գրականութիւն», «Հաւատաւոր եւ Անշեղ», եւ «Յարացոյցը», խմբագրականներ, որոնք իրենց պարզած եւ տարազած տեսութիւններով կը բացայայտեն Վահէ-Վահեանի գրական հանգանակն ու դաւանանքը, որոնք միաժամանակ եղած են իր ստեղծագործական ուղիին յարացոյցը:

Վահէ-Վահեանի գրականագիտական հայեացքները առաջին օրէն իրենց մեկնակէտ ունեցած են գրականութեան ընկերային դերը, որ ժխտումն է կեանքէն եւ ընկերութենէն խզուած ինքնապատակ գրականութեան մը «քմահաճ պերճանքին»: Գրականութեան կոչումը իր ընկերային դերով պայմանաւորող այս կեցուածքը, որ գիրքերը դատելու իր չափանիշը հանդիսացած է, չէ զիջած սակայն արուեստի պահանջներէն, «որովհետեւ, բոլոր արուեստներուն նման, գրա-

կանութիւնը կեանքն իսկ է՝ ապրուած, ապրուող կամ ապրուելիք, ձեւառումը՝ եղածին, խորատեսութիւն, կամ տեսականօրէն գուշակութիւն, նիւթ է, լինելութիւն ու վերափոխում»⁽²⁾։

Գրականութիւնը «քմահաճ պերճանք» դաւանելով զայն ապառողջ սեւեռումներով առաջնորդողներուն, որոնք նաեւ անցեալէն կտրուելու միտումներ արտայայտած են, գրականագէտ Վահէ-Վահեան հակադրուած է «հեռանկարաւոր ու կենսունակ գրականութեան մը ձեւաւորման» սկզբունքով՝ անցեալի հանդէպ ալ յարգալիւր վերաբերումով։ «Անին, սակայն, ո'չ միայն չ'ուրանար անցեալը, այլ ունի պատկառոտ ու գուրգուրալից պաշտամունք՝ հանդէպ այն բոլոր ուխտեալներուն, որոնք հայ հոգիին ու մարդկութեան գանձարանին մէջ դրեր են ազնիւ մաս մը իրենց սիրտէն ու միտքէն»⁽³⁾։

Յառաջապահ գրականութեան մը ձեւաւորման հարազատ ուղին գրականագէտին համար կ'անցնի երկու ձգտումներու ներդաշնակ համաձուլմամբ՝ յատկանշուող ընթացիկէ մը, որ իր լոյսը կ'առնէ համամարդկային եւ ազգային կեանքը խլրտող ձայներէն, երեւոյթներէն եւ չարժումներէն։ (ա) «Առանց գաղափարի՝ չկայ իմաստաւոր չարժում։ Եւ առանց իմաստաւոր չարժումի՝ չկայ գրականութիւն»⁽⁴⁾։ (բ) «Բանալ սիրտը՝ ժամանակը լեցնող, այլ մանաւանդ՝ իր ժողովուրդը դղրդող մեծ յուզումներուն դէմ, դնել՝ հոգիին ականջը՝ այդ նոյն ժամանակէն ու ժողովուրդէն բարձրացող կամ անոնց մէջ խլրտող ձայներուն, ընդունի՛լ զանոնք իր մէջ, յստակութիւն, կարգ ու կշռո'յթ տալ անոնց եւ արտաբերել՝ զանոնք գեղեցկութեան օրէնքներով — ահա թէ ինչ կը պահանջուի գրագէտէն, եթէ պիտի մնայ տէրը իր յառաջապահի դիրքին»⁽⁵⁾։

Վահէ-Վահեան գրականագէտին ազգային ուղղութիւնը, որ խորհրդային Հայաստանի հետ ըլլալու կողմնորոշումով յատկանշուած է՝ իր ազդեցութիւնը ունեցած է գրական իր հայեացքներուն վրայ։ Այդ հայեացքներուն հաւատարիմ հետեւողականութեամբ մը անշեղօրէն ընթացած է։ Ազգային-գրական իր կողմնորոշուած ընթացիկը մօտ ու հաղորդական պահած է իր Հայաստանի մէջ մշակուած ազգային եւ համամարդկային բովանդակականութեամբ գրականութեան հետ, որքան ալ ան իր վրայ հրաւիրած է գաղթակղիչ ակնարկներն ու սլաքները «արուեստը յանուն արուեստի սկզբունքով երդում ընող մաքրակրօններուն»⁽⁶⁾։ Որովհետեւ իբր գրող եւ գրականագէտ՝ Վահէ-Վահեան եղած է հաւատաւորներէն մին ձգտումնաւոր գրականութեան զարգացման՝ Հայրենիքի թէ Սփիւռքի մէջ։

ձգտումնաւոր գրականութեան բանաձեւումը, սակայն, գրականագիտական տեսութիւններուն, գիրքերու դատումներուն եւ գրական գործերու վերլուծումներուն մէջ գեղագիտական ըմբռ-

նումներուն եւս կարեւոր տեղ տուած է՝ արուեստի եւ գրականութեան համար պահանջուած չափանիշով: Արուեստին համար գեղեցկութեան էատարրը, որ վեր կը մնայ ամենէն լուսաւոր եւ յառաջադէմ գաղափարներու պարունակէն՝ կը պայմանաւորուի ձեւի այլազան, նորամէտ յղացքներով եւ երանգներու հարստացման որոնումներով:

Գրականութեան եւ արուեստի տեսարանական եզրերու մէջ առկայ եղած են երկու ծայրայեղ հասկացողութիւններ: Ձեւը, արուեստի արտայայտչական կերպերը անտեսելով, խորքին անարուեստ պարզունակութեան նախապատուութիւն տուողներ: Խորքին դատարկութիւնը, ոչինչ ըսող խորհրդասքողութիւնը ձեւապաշտութեամբ պարտկողներ: Գրականագէտ Վահէ-Վահեանի գեղագիտական դրոյթը ներդաշնակումն է ճշմարիտ գրականութիւնը պայմանաւորող երկու եզրերուն. «Գրականութիւնը՝ զէ՞նք յաղթական պայքարի, միջոց հոգետեսուած նպատակի — անկասկած: Բայց նաեւ ու միշտ գեղեցկութիւն: Նիւթ, ոգի, գաղափար, բայց նաեւ արուեստ՝ անզիջելիօրէն, յղացումներու, ընդգրկումներու եւ ձեւի երջանիկ գանազանութեամբ մը: Ահաւասիկ իմ բաղձանքս — սնուցանել արուեստը՝ գաղափարով, գեղեցկացնել գաղափարը՝ արուեստով: Եւ ամենէն տոկուն արդիւնքները սովետահայ գրականութեան՝ կը վկայեն թէ կարելի է հաշտեցնել խորքն ու ձեւը, նպատակն ու արուեստը: Աւելի՛ն. այդ երկուքին ներդաշնակումովը միայն կ'իրականանայ ճշմարիտ գրականութիւնը»⁽⁷⁾:

Հայ գրականութեան բազմակողմանի երեսներուն հմուտ գրականագէտը Անի գրական ամսագրի խմբագրի հանգամանքով մօտէն հետեւելով Սփիւռքահայ Գրականութեան զարգացման հոլովոյթին, անդրադառնալով ամսագրի էջերէն սփիւռքահայ գրողներու գիրքերուն՝ գոյացուցած է իր սեփական հայեցակէտը Սփիւռքահայ Գրականութեան արժեւորման եւ գնահատութեան շուրջ: Բերքահաւաքի երրորդ հատորին մէջ Սփիւռքահայ Գրականութեան մասին տեղ գրուած դատումները ընդհանրական պատկերացումը կու տան յետեղեռնեան գրական ճիգին եւ իրագործումներուն: Գրականագէտի իր հայեցողութեան մէջ Սփիւռքահայ Գրականութիւնը տասնամեակներու եւ սերունդներու բաժանումով կը պատկերանայ եւ արագ ակնարկով կու տայ բնութագրումը իւրաքանչիւր շրջանի եւ սերունդի ընտանեկան, ազգային, ընկերային եւ տեղական պայմաններու առաջացուցած եւ պարտադրած տազնապներուն: Սփիւռքահայ կեանքին հետզհետէ կայունացումով եւ տեղայնացումով հայ գրողներուն «այլամերժ մեկուսացումէ» դուրս գալով, մտաւորական հորիզոնի ընդլայնման եւ մշակութապէս լուսաւորեալ կեդրոններու մտածողութեան հետ շփումի եւ հաղորդակցութեան բարիքն ու նպաստը կը

վերաբերէ՝ ի չա՛հ Սփիւռքահայ Գրականութեան զարգացման: Հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ Սփիւռքին ողբերգութիւն մը ըլլալուն ընդգծումով՝ կը հաւատայ, սակայն, որ արեւմտեան քաղաքակրթութեան յառաջընթացէն եւ անոր գրական իրագործումներէն օգտուելու միջոցներով Հայկական Սփիւռքը կոչուած է իմացական օգտաշատ ներգրումներ կատարելու մեր գրական անդամստանին:

Արձակի եւ բանաստեղծութեան կալուածներուն մէջ, սփիւռքահայ գրականագէտին չափանիշով, Սփիւռքահայ Գրականութիւնը արժանի մնալով իր կոչումին՝ «յաջողած է կատարել սեւեռումներ Սփիւռքի մեր վիճակներէն, անհատական ինչպէս հաւաքական ապրումներէն: Յետ-Ապրիլեան գրողներէ եկած մեր գրականութիւնը, իր լաւագոյն տուրքին ընդհանրութեան մէջ, արձակով ու բանաստեղծութեամբ ալ, յաջողած է սեւեռել հիմնական գիծերը՝ չափ անսովոր պայմաններու տակ ապրուած կեանքի մը երեւոյթներուն: Ու կը հաւատամ թէ, իրագործուած այդ արդիւնքը, արտակարգօրէն բացառիկ գոյավիճակի մը իբրեւ վկայութիւն, ունի ու կը պահէ առանձնայատուկ իր անկիւնը մեր ընդհանուր գրականութեան մէջ»⁽⁸⁾:

Գրականագէտ Վահէ-Վահեան ընդունելով հանդերձ Սփիւռքահայ Գրականութեան առանձնայատուկ տեղը մեր գրականութեան ընդհանուր համայնապատկերին մէջ՝ կը վարանի դէմքեր, երկեր առանձնացնելով յիշելու: Գրականութիւն մը դէմքերով եւ գործերով կ'արժեւորուի: Իրը՝ ընդհանրացումներով գոհանալն է, հակառակ իր իրազեկութեան եւ դատումի կարողութեան: Իրմէ առաջ եւ իր սերունդին գրական իրագործումներուն եւ դիմագծութեան մասին անդրադարձումով սահմանափակուած է գրականագէտին դատողական ծիրը: Անտեսուածի հասնող ժլատութիւն է իրմէ վերջի սերունդի, այսինքն՝ երկրորդ յետ-պատերազմեան չրջանին յայտնուած ըսփիւռքահայ գրողներուն նկատմամբ, որոնց մէջ իրապէս արժանաւորներ չեն պակսիր, արժանաւորներ, որոնք զիրենք կանխող սերունդի վաստակին վրայ նոր յաւելումներ կատարեցին՝ արձակի եւ բանաստեղծութեան կալուածներէն ներս: 1979-ին կատարուած հարցազրոյցին առիթով, ինչպէ՞ս կարելի է անտեսել Պոլսահայ բանաստեղծութեան մէջ իրենց նորարարութեամբ դիմագիծ չինած դէմքերը եւ կատարել հետեւեալ հաստատումը. «Իրողութիւն է թէ վերջին երկու-երեք տասնամեակները չտուին ձայնը փնտոելի դարձնող դէմք մը, բայց չտուին նաեւ պատճառ որ մտածենք թէ բոլորովին ցամքած է բանաստեղծական երակը նորերուն մէջ»⁽⁹⁾:

Գրականագէտի իբր յատկանիշ անուրանալի են Վահէ-Վահեանի գրական ճաշակն ու հասկացողութիւնը եւ գրական երկ մը վերլուծելով զայն արժեւորելու եւ տեղաւորելու ձեռնհասութիւնը: Բայց

իր դժուարութիւնը եղած է ինքն իր կաղապարէն դուրս գալ չկարենալով դէպի նորը, արդիականը բացումի դժկամութիւնը: Կղպուելով իր ըմբռնումներուն ծիրին մէջ, կառչած մնալով իր տեսակէտներուն՝ վանողական վերաբերում ցոյց տուած է դասականէն եւ աւանդականէն կատարուած որեւէ շեղումի, յանդուգն փորձի եւ նորարար շարժումի եւ երեւոյթի նկատմամբ: Ինքն իր մասին խոստովանութեամբ մը հաստատած է այս՝ պատասխանելով այն հարցումին թէ, բանաստեղծութեան խորքին ու ձեւին նկատմամբ իր ըմբռնումը, ուղղութիւնը եւ արժեւորման չափանիշները կրա՞ծ են որեւէ փոփոխութիւն. «Իմ հասկացողութիւնս չի կրնար ենթակուած ըլլալ ազդեցութեանը առօրէական տեսութիւններու, կամ քմայքներու նորութեամբ: ... Բանաստեղծութեան արժեւորումի մարզին մէջ, ժամանակի ընթացքին, ամէն մարդու չափ իմ հաշուոյս ալ ընդունելի աճումը մտաւոր պաշարի, դիտողական ընկալումներով եւ ընթերցանութեամբ ձեռք բերուած հմտութեան հետ միատեղ, կրնայ տուած ըլլալ աւելի ինքնավստահ շեշտ մը իմ դատումներուս, հաստատումներուս՝ որքան հերքումներուս: Չափանիշի փոփոխութիւնն — երբե՛ք: Սկզբունքներու աւելի հիմնաւորո՞ւմ — ապահո՞ւմբար»⁽¹⁰⁾:

Սփիւռքահայ Գրականութեան ներկան յատկանշող հանգրժանին, բանաստեղծութեան թէ արձակի կալուածներուն մէջ, հոն ուր գրականութիւն մը զարգացնող կարելիութիւնները առկա՞յ են, արտասահմանեան պայմաններու բերումով եւ չփումով, նաեւ տեղական մշակոյթներու մէջ յայտնուած նոր շարժումներուն՝ սփիւռքահայ գրական նոր սերունդները եւս նորարական փորձեր կատարած են եւ կը շարունակեն մինչեւ օրս կատարել: Գրականութեան պատմութեան այն օրինաչափութեան համաձայն, որ գրական իւրաքանչիւր սերունդ իր նոր խօսքն ու ստեղծագործական նորութիւնները կը բերէ գրականութեան զարգացման յառաջընթացին՝ սփիւռքահայ գրականութեան մէջ եւս ի յայտ եկաւ եւ ուշադրաւ դարձաւ: Գրականութեան առարկայական եւ ողջմիտ դատումով ո՛չ կարելի է ամբողջութեամբ ժխտել եւ հերքել այդ փորձերը եւ ո՛չ ալ՝ լրիւ իւրացնել...: Ա՛յն ինչ որ մեր գրականութեան զարգացման ծառայող նորութիւն է ընդունիլ զայն եւ ըստ այնմ գնահատել. իսկ ինչ որ օտարին կապկում է, անհարազատ ու խորթ է մեր գրականութեան աւանդներուն, որ աւելի շատ ծայրայեղ ձեւապաշտութեան մը տարօրինակ տարագրներուն մէջ կ'որոնէ նորարարութիւնը՝ չէ՛ր կրնար ու չի՛ կրնար վաղուան մեր գրականութեան ուղին հարթել: Այդ ճիգը փորձող Ահեկանի երիտասարդները Պէյրութի ո՞ւր հասան...: Այդ ձեւերու փրնտըռուութիւնը տարբեր ոճերու արտայայտութեամբ կը փորձուի, — միշտ

անհասկնալիութիւնը եւ առեղծուածայինը դրօշ դարձուցած, — ըՍ- փիւռքի այն բոլոր հայկական կեդրոններուն մէջ, ուր հայերէն լեզ- ուով գրականութիւն կը մշակուի այսօր:

Գրանակագէտ Վահէ-Վահեանի հայեցողութեամբ նորարա- րութեան ըմբռնումը կը գործածուի եւ կը կիրարկուի «թեթեւամիտ եւ ծիծաղելի առումով», որովհետեւ ըստ իրեն. «ո՛չ մէկ խառնուածք կրնայ կրկնումն ըլլալ ուրիշի մը: Ստեղծագործ ամէն խառնուածք մանաւանդ՝ զգայարաններու նո՛ր սարուածք է կեանքի երեւոյթ- ներուն զիմաց, նո՛ր աչք՝ մարդոց եւ իրերուն վրայ բացուած: Իւ- րայատուկ բարեխառնութիւն կ'ունենան միշտ անոր ներքին խռովք- ները, իւրայատուկ երանգ՝ ընկալումները դուրսէն: Հետեւաբար, կ'ունենայ նոյնպէս անձնայատուկ նկարագիր՝ ինչ որ ծնի արարչա- կան բաղադրումէն ներսի ծորումներուն եւ անոնց վրայ դուրսէն ին- կած չողքերուն: Ծշմարիտ բանաստեղծութիւնը նո՛ր է, ու նո՛ր միայն կրնայ ըլլալ, միշտ եւ ամէն տեղ»⁽¹¹⁾:

Այս սկզբունքէն մեկնող մտածումին զարգացումով նորարա- րութեան անունով յարուցուած աղմուկը կը համարէ «գործը անժա- ուանգներուն, ցնորածին խամաճիկներ խաղցնող ձեռնածունե- րուն»⁽¹²⁾: Նորարարութիւն անուան տակ պարզուած այլանդակու- թիւններուն մէջ ոչինչ կը գտնէ, դատումի ուրիշ ծայրայեղութեամբ մը, որ նոր եղած ըլլայ: Չափի, յանգի զանցառումը բանաստեղծու- թեան մէջ. տողասկիզբի գլխագիրներու մանրագիրով փոխարինումը, տողերու կտրատումը. կէտադրութեան անտեսումը փորձուած եւ կի- րարկուած ձեւեր են մեր գրականութեան վարպետներուն կողմէ՝ Դանիէլ Վարուժանի, Սիամանթոյի, Միսաք Մեծարենցի, Եղիշէ Չա- րենցի եւ Կոստան Ջարեանի, որոնք իբրեւ ճշմարիտ բանաստեղծներ, Վահէ-Վահեանի համաձայն, հետամուտ չեն եղած գրական տարազի մը քմայքոտ ձեւապաշտութեան, այլ՝ իրենց ինքնատիպ գրականու- թեան հարուստ խորքէն թելադրուած ձեւը բնականօրէն իր գրսեւո- րումը գտած է իրենց տաղանդին ուժով նուիրագործուած:

Բերքահաւաքի երրորդ հատորին առաջին մասը՝ «Դէմքեր հայ մշակութային կեանքի պարունակէն»ը իր նիւթերու եւ դէմքերու ընդ- գրկումով լայն բացած է պարունակը այդ բաժինէն ներս ներգրաւե- լու համար ազգային-քաղաքական դէմքերու կորուստին առիթով գրի առնուած ոգեկոչական գրութիւնները եւ իր օրին ԱՅԻԻն մէջ լոյս տեսած թղթակցական բնոյթի անդրադարձները: «Ե.-ԺԸ. դարերու հայ գրականութեան նուիրուած, 14-28 Սեպտ. 1986, Երեւանի Մի- ջազգային Գիտաժողովին» կարդացուած զեկոյցը, որ կ'անդրադառ- նայ հայ քնարերգութեան չրջափոխութեան՝ Նահապետ Քուչակի համաշխարհային արժէքին առանձնայատուկ գնահատութեամբ՝ չա-

հեկան ներդրում մըն է հայ քնարերգութեան պատմա-գրական ար-
ժեւորումը կատարած գրականագիտական ուսումնասիրութիւններու
ծիրէն ներս: Նման ուսումնասիրութիւններու համար Վահէ-Վահ-
եանի լեզուն սակայն, կը մնայ ոչ հանրամատչելի⁽¹³⁾:

Մատթէոս Զարիֆեանի մահուան տասնամեակին առիթով,
1934-ին գրած եւ գլխաւորաբար բանաստեղծը սեւեռող վերլուծումը,
որ արեւմտահայ իրեն ճակատագրակից եղբարախոս բանաստեղծնե-
րու՝ Պետրոս Դուրեանի եւ Միսաք Մեծարենցի հետ հոգեկան աշ-
խարհի նմանութիւններն ու տարբերութիւնները գծելէ եւ Մատթէոս
Զարիֆեանի արուեստին առանձնայատուկ գիծերը ցայտեցնելէ ետք՝
զայն կը տեղաւորէ ժամանակակից մեր բանաստեղծութեան երիտա-
սարգական խռովքով, սիրոյ, արուեստի եւ «ներքին քայքայման»
կրակով տաքնապած հոգիներու մէջ: Անոր արուեստին լեզուական
չնորհքը, որ գրականագէտին գնահատութեամբ «մեր լեզուին դիւ-
րաթեք ու երգեցիկ ճկունութիւն մը» տուած է, կը կայանայ «պզտիկ
ու հնչուն» բառեր ընտրելու Մատթէոս Զարիֆեանի գիւտին մէջ. «Ոչ
մէկ խրթնութիւն իր լեզուին մէջ որ ունի առաւելութիւնը ըլլալու
գերազանցօրէն երաժշտական նոյն ատեն: Գաղտնիքը պէտք է փնտռել
պզտիկ ու հնչուն բառերու գիւտին մէջ որ Զարիֆեանինն է»⁽¹⁴⁾:

Վահէ-Վահեանի՝ վաղամեռիկ բանաստեղծին մասին գրած
սոյն վերլուծական-ոգեկոչական գրութիւնը իր մասնաւոր տեղը կը
գրաւէ, իր առաջնեկութեամբ, Մատթէոս Զարիֆեանի մասին յետա-
գային ստեղծուած գրականագիտական ուսումնասիրութիւններուն
մէջ:

Ուրիշ վաղամեռ բանաստեղծ մը՝ հայրենադարձ Անդրանիկ
Թէրզեան, որ 1952-ին Երեւանի մէջ ինքնաշարժի արկածով կը մա-
հանար, բացի բանաստեղծին առաջին քայլերը քաջալերող իր դերը
ընդգծելէն եւ անոր արժանիքներուն հաստատումը կատարելէն՝ Վա-
հէ-Վահեան իր գրութեամբ պատասխան կու տայ այն գրիչներուն,
մասնաւորաբար Անդրանիկ Ծառուկեանի Նայիրիին, որոնք առանց
փաստական վաւերական տուեալներու, արկածը կը վերագրէին վար-
չակարգին կողմէ նիւթուած խորհրդաւոր սպանութեան: Գրականա-
գիտական բնոյթէ աւելի բանավիճային խորք ունի եւ կ'արտայայտէ
գրականագէտ բանաստեղծին հասարակական կողմնորոշումի յու-
զական տրամադրութիւնները⁽¹⁵⁾:

Ամերիկահայ գրագէտներ՝ Անդրանիկ Անդրէասեանի եւ Յա-
կոբ Ասատուրեանի յորելեաններուն առիթով արտասանուած եւ գրի
առնուած ողջոյնի խօսքերը, որոնք տեղ գրաւած են Բերքաւաւաւի
երրորդ հատորին մէջ՝ որքա՛ն ալ պարագայական չեղտաւորում ու-
նին, անո՛նք եւս կ'արտայայտեն հեղինակի մը իր դիմագիծին եւ

գրական յատկանիշներուն հարազատ ու ճշգրիտ բնորոշումներով ճիշդ տեղը սահմանելու գրականագիտական արժանիքը: Այդ շրջագիծէն ներս կը մտնեն նաեւ իր սերնդակից բանաստեղծին՝ Մուշեղ Իշխանի մահուան եւ մահուան տարելիցին առիթով անոր հետ իր մտերմութիւնը ոգեկոչող եւ գրականութիւնը բնութագրող գրութիւնները⁽¹⁶⁾:

Բերֆահաւաքին գրականագիտական բովանդակութիւնը արժեւորող գրութիւններ եւ ուսումնասիրութիւններ են այն ներածականներն ու յառաջաբանները, որոնք գրի առնուած են իր կողմէ իմբագրուած կամ այլ հրատարակութիւններու առիթով. Հայ Գրականութիւն — Պատմութեան, Հատոր Ա., Հայաստանի Յուշարձաններ, Սեղա Պարսումեան-Տատոյեանի էջեր Արեւմտահայ Մտածումէն, Քաջ Նազար աւանդավէպի Տիրան Աճէմեանի երգիծանկարով պատկերազարդում, Ենովա Պետեանի Գոյապայքար Ներածական-յառաջաբաններուն մէջ ամենէն աւելի կշիռ ներկայացնողը եւ գրականագիտական բերքին որակ գումարողը Հայ Գրականութիւն — Պատմութեան, Ա. հատորին Ներածականն է, որ հայ գրականութեան մէջ պատմութեան մասնաւորաբար եւ գեղարուեստական արձակին արմատները վերբերելէ ետք՝ ազգային-քաղաքական պայմաններուն ծնունդ արեւմտահայ եւ արեւելահայ գրական լեզուաճիւղերու յառաջացումը եւ աշխարհաբար հայերէնի զարգացումը ուրուագծելով կը հասնի արդի իմաստով պատմութեան սեռին մշակման հանգրուանին, որ իրապաշտներու շրջանին՝ 1880-ական թուականէն սկսեալ իր ոսկեդարը ապրեցաւ⁽¹⁷⁾:

Անի գրական ամսագրին լոյս տեսած գիրքերու տրամադրուած սիւնակներուն համար գրի առած իր գրախօսականներով, անկախաբար գրաքննադատի դատողական ձեռնահասութենէն, որ կարող էր գիրքին որակական արժէքն ու թերին տեսնել, չափել եւ վճռել, գրախօսականի իր սեռը ստեղծեց Վահէ-Վահեան: Գրախօսականի իր սեռէն Բերֆահաւաքի երրորդ հատորին մէջ նմոյշներ են Մուշեղ Իշխանի Հայաստան, Հալէպ, 1946, Զարեհ Պլպուլի Բաժակ մը երգ, Պուրէշ, 1941, Դաւիթ Շահլամեանի Հանգրուան, Փահիրէ, 1947, Խորէն Լուսիկեանի Կարօտի երգեր, Բարիք, 1948, Դաւիթ Իմ երգերը, Թեհրան, 1947, Նշան Շահէնի Դէպի գարուն, Հալէպ, 1948, Յակոբ Գուլումճեանի Արիւնոտ անապատ, Պոսդոն, 1949, գիրքերու մասին գրածները: Գիրքով հանդէս եկած սփիւռքահայ այս հեղինակներէն՝ Մուշեղ Իշխանն է, որ արդարացուցած է իր բանաստեղծական վաստակով եւ չինած զիմագիծով, եւ որոշ չափով մըն ալ՝ Դեւը:

Հայ հին ու նոր գրականութեան եւ մշակոյթին ընդհանրապէս լաւապէս ծանօթ գրականագէտին հմտութիւնը ընդգրկած է նաեւ մի-

ջազգային գրականութիւնը, որ կեդրոնացած եւ ծաւալած է իր նախասիրած հեղինակներուն շուրջ՝ թարգմանութեամբ թէ ուսումնասիրութեամբ: Օսգար Ուայլտի Տօրիըն Կրէյի Պատկերը վէպին թարգմանութեան իբր յառաջաբան գրած ուսումնասիրութիւնը գրաւած է Բերքահաւաքի երրորդ հատորին «Դէմք մը՝ միջազգային գրականութենէն» բաժինը: Իր օրին միջազգային գրական չրջանակները իրմով զբաղցուցած, կեանքի եւ գրականութեան մէջ զարտուղի դէմք ու երեւոյթ համարուած Օսգար Ուայլտի գրական անհատականութեան եւ կեանքի հանգրուաններուն հինգ արարներէ բաղկացած «եղերատրամներ»ուն հետ, սպառիչ վերլուծումով գրականագէտ Վահէ-Վահեան տուած է անոր գրականութեան միջազգային արժէքն ու Տօրիըն Կրէյի Պատկերը վէպին անկիւնադարձային տեղը Ուայլտեան Գրականութեան մէջ: Տեղ-տեղ ցուցաբերուած զգացական զեղումներն ու անվերապահ խանդավառութիւնները անտեսել տուած են Օսգար Ուայլտի զարտուղութիւնները, որոնք կենցաղային, թէ գեղագիտական ըմբռնումներու տեսակէտով՝ քննադատելի կը մնան: Բայց անկախաբար անկէ՝ հայ գրականագիտական միտքին համար Օսգար Ուայլտի եւ ուրիշ մեծերու մասին Վահէ-Վահեանի ուսումնասիրութիւնները կարեւոր ներդրումներ են⁽¹⁸⁾:

Ստեղծագործական, թարգմանական եւ գրականագիտական բնագաւառներէ ներս իրագործուած վաստակին մէջ, որ քսան հատորներէ ներս բաշխուած է, Վահէ-Վահեանի գրականագիտական բերքը եւս իր արժանի տեղը ունի: Այդ բերքը վիճելի, անընդունելի թէ ժամանակէն եւ գրական չափանիշերէն պաշտպանուած տեսակէտներով եւ տեսութիւններով, որոնք անուրանալի ներգործութիւն ունեցած են աւելի քան յիսուն տարիներու վրայ տարածուող սփիւռքահայ գրական հանրային ճաշակին եւ կարծիքին վրայ՝ անվարանօրէն գրականագէտ Վահէ-Վահեանը կ'արժանացնեն Սփիւռքահայ Գրականութեան պատմագիրին համարումին:

ՊԷՊՕ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Վահէ-Վահեան, Բերքահաւաք, հտ. գ., 1993, էջ 246:
2. «Սեմին վրայ», Բերքահաւաք, Գ., էջ 128:
3. Նոյն:

4. «Յառաջագահ գրականություն», *Բերքահաւաք*, Գ., էջ 131:
5. Նույն:
6. Նույն, էջ 130:
7. «Ելոյք Սովետական Հայաստանի Գրողներու Բ. Համագումարին», *Բերքահաւաք*, Գ., էջ 146:
8. «Հարցազրոյց Սահակ Միֆայէլեանի հետ», *Բերքահաւաք*, Գ., էջ 260-261: Ասկէ կը նշուի որպէս «հարցազրոյց»:
9. «Հարցազրոյց», էջ 262:
10. «Զրոյց բանաստեղծին հետ բանաստեղծութեան մասին», *Արամ Սեփեթճեան*, *Բերքահաւաք*, Գ., էջ 257:
11. «Հարցազրոյց», էջ 262:
12. Նույն:
13. Զեկոյցին ամբողջութեան համար տես՝ «Հայ փնտրողութեան շրջափոխութիւնը եւ Նահապետ Քուչակ», *Բերքահաւաք*, Գ., էջ 9-15:
14. «Մատթէոս Զարիֆեան — Բանաստեղծը», *Բերքահաւաք*, Գ., էջ 30:
15. Այս մասին տես՝ «Անդրանիկ Թերզեան», *Բերքահաւաք*, Գ., էջ 36-44:
16. Տես՝ *Բերքահաւաք*, Գ., էջ 63-72, 73-74, եւ 91-99 յաջորդաբար:
17. Տես՝ «Ներածական», *Բերքահաւաք*, Գ., էջ 170-179:
18. Այս մասին տես՝ «Դէմք մը՝ միջազգային գրականութենէն — Օսգար Ուայլտ», *Բերքահաւաք*, Գ., էջ 102-123: